

In the process of work, the following observation has been made. The comics as a type of discourse represent a borderland between oral, fictional and newspaper discourses brought together by means of graphic drawings. The latter don't function as illustrative material only, serving here as an information carrier of full value and strong emotional force. The author outlines distinctive features of comics, such as their up-to-date urgency, social problematics and specific lingual representation which often depends on the space limits of the comics frame. The nonverbal comics elements are represented by graphics functioning as a backdrop for the action and clarifying the details of speech situations, this way making up for the sparse bits of narrative given in panel captions. Comics also manifest paragraphics, like capitalisation, different types of print, or size of letters. The still dynamics of comics drawings combined with a verbal message in them give the information conveyed a peculiar attractive and expressive effect.

To sum it up, a conclusion is made about comics as a specific type of literature occupying an intermediate position within such communicative forms as "novel", "film" and "video game". The latter, in contrast to the perspective laid out in the comics from the very beginning, grants a gamer an illusionary opportunity of making a free choice.

Key words: comics, narrative, characters' dialogue, verbal and nonverbal comics elements, comics paragraphics, image, discourse.

УДК 821(4)-6.09

Liliia Potapenko

Z HISTORII EUROPEJSKIEJ EPISTOLOGRAFII

W artykule przedstawiono powstanie i rozwój europejskiej epistolografii zarówno na terenach Europy Zachodniej, jak i Slavia Orthodoxa. Pojęcie epistolografii zdefiniowano na podstawie słowników języka polskiego. Określono rolę listu w rozwoju kultury europejskiej. Ujawniono nierozrwalną więź epistolografii z rytyką. Stwierdzono początkowe zróżnicowanie i stopniowe zbliżenie wzorów zachodnioeuropejskich a wschodnioeuropejskich listów. Szczególna uwaga jest przywiązana do przyjacielsko-intymnej grupy listów, najbardziej podatnej na opracowania artystyczne. Oddziaływanie na kompozycję i treść tych listów estetycznych ideałów gatunku poszczególnych epok literackich śledono na przykładzie korespondencji wybitnych pisarzy i działaczy kultury. Przyznano listowi niezniszczalny potencjał gatunkowy: mimo obecnego zanikania listu jako formy artystycznej stale utrwała się on jako gatunek literatury użytkowej w najnowszych formach komunikacji. Uznano, że historia rozwoju epistolografii europejskiej jest znamienym i wyrazistym przykładem wielkich zmian, które zdarzają się w życiu gatunków.

Słowa kluczowe: epistolografia, korespondencja, literatura użytkowa, gatunek listu, rama tekstowa, tekst główny (listu), retoryka.

Sformułowanie problemu naukowego i jego znaczenie. Historia epistolografii ogarnia zjawiska bardzo zróżnicowane – od listu stereotypowego do form post-epistolograficznych, w których z trudem można rozpoznać nawiązanie do konwencji listu. Ale jest ta historia znamienym i wyrazistym przykładem wielkich zmian, które zdarzają się w życiu gatunków. Oprócz wielości typów historycznych list reprezentuje mnóstwo podgatunków ze względu na rodzaj celów, którym służy. W ślad za Skwarczyńską rozróżniamy grupę *listów urzędowych*, do których zaliczamy sam *list urzędowy*, *list w interesach*, *list z prośbą*, *list informacyjny* i *list polecający*, grupę listów *pouczających*, grupę *konwencjonalno-towarzyską* (listy *gratulacyjne*, *kondolencyjne*, *kurtuazyjne*), a także grupę *przyjacielsko-intymną*. Właśnie ta ostatnia jest właściwym przedmiotem naszych rozważań. Skwarczyńska akcentuje odrębność tej grupy jako najbardziej podatnej na opracowania artystyczne, dlatego że cel jej tkwi w stosunku, który łączy autora z adresatem, a punktem wyjścia jest pierwiastek emocjonalny [12].

Analiza badania tego problemu. Oprócz badaczy, którzy w swoich pionierskich pracach założyli fundamenty teorii gatunku w ogóle (Michał Bachtin i Stefania Skwarczyńska), kwestię specyfiki listu jako specjalnego gatunku mowy pełnego paradoksów [13] rozwiązywało później wielu uczonych, w tym znanych polskich badaczy. Wśród nich: Zdzisław J. Adamczyk, Stanisław Adamczewski, Alina Aleksandrowicz, Jerzy Bartmiński, Kazimierz Cysewski, Teresa Dobrzyńska, Anna Duszak, Antoni Furdal, Stanisław Gajda, Michał Głowiński, Grzegorz Grochowski, Anna Kałkowska, Anna Wierzbicka, Aleksander Wilkoń, Bożena Witosz, Maria Wojtak, Roman Zimand, Stefania Skwarczyńska i in. Każdy

z tych uczonych stwierdzał swoistość listu jako gatunku mowy i badał go, stosując narzędzia różnych dyscyplin lingwistycznych.

Cel i zadania artykułu. Ponieważ najlepsze artystycznie świadectwa epistolograficznych wzorów epoki ustaliły się w prywatnej korespondencji pisarzy, zamierzam dotknąć kwestii oddziaływania na kompozycję i treść owych listów estetycznych ideałów poszczególnych epok literackich.

Przedstawienie podstawowego materiału i uzasadnienie wyników badania. Przedstawienie historii epistolografii wymaga sprecyzowania treści oznaczonej przez termin *epistolografia*. Już Słownik wileński (1861) odnotowuje to pojęcie i opierając się na greckim pochodzeniu słowa <epistole = list + grafa = pisać> tłumaczy go jako *sztukę pisania listów* [15]. Według Słownika Doroszewskiego epistolografia – to «dział literatury obejmujący utwory pisane w formie listów; sztuka pisanie listów, nauka ich pisanie» [14, s. 743]. «Inny słownik języka polskiego» pod redakcją Mirosława Bańki tłumaczy epistolografię jako «listy pisane w jakiejś epoce lub przez jakąś osobę, zwykle pisarza» i też «sztuka pisanie listów» [8, s. 384]. Ze «Słownika terminów literackich» pod redakcją Janusza Sławińskiego dowiadujemy się, że epistolografia – to «dział piśmiennictwa obejmujący twórczość listowną także sztuka pisanie listów mająca charakter normatywnej teorii lub zbioru zwyczajowo przyjętych przepisów dotyczących komponowania i stylizowania różnego typu listów» [16, s.136].

Nie ma potrzeby przywołać dalszych definicji epistolografii, zawartych w słownikach i encyklopediach, bo zarówno wyżej przytoczone, jak i używane w literaturze przedmiotu pozwalają na konkluzję, że termin ma kilka znaczeń: 1) zbiory korespondencji różnych epok; 2) dział piśmiennictwa obejmujący utwory literackie wzorowane na listach; 3) teoria zawierająca reguły pisanie listów; 4) praktyczna sztuka pisanie listów.

Starożytność. Historia epistolografii zaczyna się od czasów antycznych. Jej powstanie w łonie ówczesnej retoryki wiązało się ze szczegółowo opracowanym retorycznym systemem budowy wypowiedzi. Sztuka pięknego przemawiania zrodziła sztukę pięknego pisanie, i ta kolejność wynika z pierwszeństwa bezpośredniej komunikacji werbalnej wobec pośredniej. Jak o stosunku epistolografii i retoryki powiedział Gabrielle Scheidegger, «nauka pisanie listów jest retoryką mowy pisanej» [11, s. 10]. Genetyczny związek starożytnej epistolografii i retoryki potwierdza też fakt, że zasady pisanie ówczesnych listów były omawiane w podręcznikach retoryki i prezentowały systemowe analogie budowania ustnej i pisemnej wypowiedzi oparte na zasadzie dialogowości.

Jednak starożytność nie jest prawdziwym początkiem dziejów listu, ponieważ list we współczesnym jego rozumieniu nie jest pierwotną formą ludzkiej komunikacji na odległość. Prehistoria epistolografii zaczyna się od faktów przekazania aktualnej informacji za pośrednictwem innych niż graficzne nośników materialnych, bądź przez sygnały dźwiękowe, bądź przez pismo obrazkowe czy węzłowe. Rozważając możliwość nazywania tych wzorów prehistorycznego piśmiennictwa listem Skwarczyńską dochodzi do wniosku, że mimo braku kompozycyjnego układu taki komunikat świetnie wyrażał istotę listu – zapewniał celowe porozumienie się nie pełniąc innej funkcji poza przekazaniem treści, a *in potentia* zawierał potężne możliwości estetyczne [13, s. 239]. Już w czasach antycznych list otrzymał tę funkcję i tę formę, która jest bliska naszemu rozumieniu tradycyjnego listu.

Wracając do starożytności, która wykształciła początki teorii listu, należy zauważyć, że już przez antycznych epistolografów były podjęte skuteczne próby typologii listów i została zadeklarowana wymieniona wyżej dialogowość listu, pozwalająca nazywać go „połową dialogu”. Cyceeron w *Epistule ad familiares* rozróżnił listy publiczne i listy prywatne, a wśród prywatnych wyodrębnił listy o charakterze informacyjnym, listy poufale i żartobliwe oraz listy poważne i o sprawach ważnych.

Następnym znaczącym dokonaniem antycznej *ars epistolandi* stało się ustalenie formalnej struktury listu. I dalej, przez wieki, list był typizowany na podstawie swoich czynników kompozycyjnych, z których każdy wprowadzał charakterystyczne dla niego treści. Nierozdzielność kompozycji i funkcji listu zaakcentowała Stefania Skwarczyńska: «Ponieważ w literaturze stosowanej, do której list należy, celowość, dążność do osiągnięcia zamierzonej skuteczności jest kierunkową listu, więc też i kompozycja formalna musi być jej funkcją musi iść po linii jej dążeń...» [13, s. 265].

Ewa Malinowska wymienia następujące składniki starożytnego listu: wstępne pozdrowienie, przedstawienie się autora, omówienie sprawy połączone z pochlebstwem oraz próbą wzruszenia adresata. «Na początku i na końcu tekstu, – zauważa badaczka, – pojawiały się konwencjonalne formuły, na które składały się preskrypt, czyli tytuł listu, zawierający imię piszącego oraz imię adresata

z jego tytułami urzędowymi; formuła dotycząca zdrowia; pozdrowienie (napoczątku i na końcu listu); zakończenie listu» [9, s. 190].

Nacechowanie formuł konwencjonalnych było bardzo ważne – najwyraźniej znajdowały w nich wyraz społeczne układy pewnej epoki. Stefania Skwarczyńska też przywiązuje wielką uwagę do formuł konwencjonalnych, a także podaje szczegółową historyczną analizę składników początku i końca listu starożytnego. Uczona pisze: «Początek listu – salutatio – skostniał szybko w stereotypową frazę, zawierającą nazwisko piszącego, (a więc dzisiejsze ostatnie słowo listu dawniej było pierwszym, podpis dzisiejszy był dawniej „nadpisem”), zwrot imienny w formie celownika do adresata (zastąpiony przez dzisiejszy zwrot w formie inwokacyjnej) i podpis w jedno zdanie rozwinięte... Przejściem do właściwej treści – interesu od formuły pozdrowienia i życzenia oraz oznajmienia o stanie zdrowia było zdanie nawiązujące do poprzedniej korespondencji... Zakończenie znów miało i ustalone miejsce, i ustaloną formę w kompozycji listu. Miejsce końca listu; forma możliwie prosta i niepodległa indywidualnym odchyleniom. W listach greckich było nim: εἰρήνη, lub εἰρωσσω, w liście rzymskim: vale [13, s. 241–242].

Styl listu starożytnego i jego charakter według zaleceń retoryki miał uwzględniać przedmiot wypowiedzi oraz adresata, cechować się jasnością i zwięzłością mowy, naśladować język mówiony, jednak o starannym doborze środków językowych. Wymogi stawiane przez retorykę podnosiły list do rangi utworu literackiego, wobec tego nie da się ściśle odgraniczyć starożytnej korespondencji prywatnej od epistolarnej stylizacji. Świadczą o tym listy Sokratesa i Arystotelesa, Cyserona, Seneki i Pliniusza Młodszego.

Średniowiecze zachodnioeuropejskie. Niektóre elementy kultury starożytnej zachowały się w Europie Zachodniej w formie niezmiennych jeszcze przez kilka wieków po upadku Imperium Rzymskiego. To między innymi dotyczy listu, który odziedziczył z antyku razem z wielością swych odmian przyniósł sztywność wyznaczników formalnych.

Przez jednego z XI-wiecznych teoretyków epistolografii Alberica z Monte Cassino w jego dziele *Liber dictaminum et salutationum* zostały ustalone zasadnicze części średniowiecznego listu, które wyraźnie odwołują się do struktury retorycznej. Są nimi: wstępne pozdrowienie (*salutatio*), fragment służący poszukiwaniu życzliwości adresata (*captatio benevolentiae*), przedstawienie sprawy (*narratio*), przedstawienie prośby (*petitió*) oraz zakończenie (*conclusio*).

O żywotności starożytnej tradycji retorycznej, która zaważyła na dalszej kulturze humanizmu pisze Ewa Malinowska: «Propozycja ta obowiązywała z pewnymi modyfikacjami, zależnie od tematu listu lub adresata, aż do początku XIX wieku. Zwyczajem późniejszym stało się dodawanie formuły wstępnej i końcowej oraz ceduły, czyli dopiski, „post scriptum» [9, s. 190].

Przemiana listu starożytnego w list średniowieczny miała przebieg „łagodny”, trwała przez wieki i zachodziła w zmieniających się społecznych uwarunkowaniach epoki: na miejsce starożytnych demokracji przychodzi feudalizm z jego rozbudowanym systemem hierarchicznym i szerszym zapotrzebowaniem na skuteczne obcowanie „różnych z różnymi”. Duch czasu, który przyczynił się do ukształtowania średniowiecznej typologii listów, był tworzony jednak nie tylko przez nowe warunki społeczno-gospodarcze, lecz także przez idee, powstałe w ówczesnym społeczeństwie. Doktryna chrześcijańska, która wówczas święciła tryumfy, poddała gruntownej rewizji całokształt antycznej kultury, w tym spuściznę epistolograficzną. Ujęcie listu jako mowy utrwalonej na piśmie i budowanej według uniwersalnych zasad retoryki stopniowo ustępuje koncepcji listu jako środka osiągnięcia konkretnego celu komunikacji. W średniowiecznej *ars epistulandi* kształtuje się odmienna typologia listów o określonych szczególnych celach. Według Skwarczyńskiej, było to rozwinięciem i dopełnieniem zasady starożytnej [13, s. 243–244].

Silny akcent położony na celowość listu średniowiecznego, odbiegający od wzorów starożytnych, i umiejscowienie listu w ramach chrześcijańskiej estetyki powodowały zmiany w kompozycji listu, a nawet w treści jego poszczególnych części. Jak czytamy u Skwarczyńskiej: «...ustaliło się ostatecznie w liście średniowiecznym rozbić treść klasycznego pozdrowienia – salutatio... na trzy odrębne jednostki kompozycyjne: tytuł-apostrofę, pochwałę adresata w pozdrowieniu, nawiązującą z nim stosunek uczuciowo-sympatyczny, podpis i ostateczny adres. Etykieta średniowieczna ustaliła już nie tylko formę kompozycyjną każdej z tych części, ale i jej treść» [13, s. 247].

Zaznaczone zmiany świadczą o ścieraniu się i rewalizacji w epistolografii koncepcji światopoglądowych dwu epok historycznych: list antyczny wzorowany na przemowie, zaczynającej się

od nazwiska autora, co jest tak znamienne dla kultu własnego *ja*, został przeciwstawiony listowi średniowiecznemu, reprezentującemu chrześcijańską apoteozę pokory i przerzucającemu autora z pierwszego słowa tekstu pod tekst, stawiając na pierwszym miejscu adresata. Spowodowało to przerost apostrofy, salutatio, captatio benevolentiae, tj. cząstek listu, które były poświęcone osobie adresata [13, s. 255–256].

W intencji wyrazu różnych typów związku piszącego z adresatem została zróżnicowana także już wspomniana końcowa formuła listu, w starożytności mająca uniwersalny kształt – *εὖχεται* lub *εἰρωσω* w listach greckich i *vale* – w łacińskich.

Począwszy od XI wieku powstają odrębne rozprawy i podręczniki pisania listów, które pozwalają współczesnym badaczom dostrzec, jak z czasem epistolografia zaczyna dystansować się od reguł retoryki. Tak zwane *listowniki* zawierały zbiory potrzebnych zdań, motywów, zwrotów, wskazówki dla epistolografa, wzory listów prawdziwych lub fikcyjnych. Zauważane w nich stopniowe odchodzenie od zasad retorycznych nie oznaczało jednak, że średniowieczna epistolografia pozwoliła na większą niż starożytna swobodę w przejawach autorskiej indywidualności – wręcz przeciwnie. Tworzony na racjonalnej zasadzie *celowości* list średniowieczny zdradza zdrową ideę wzbogacenia swych form i z czasem zostaje ostatecznie zamknięty w sztywnych ramach drobiazgowych przypisów. Jak pisze Stefania Skwarczyńska: «...ekspansja artystyczna ujęła w swe ręce potrzebę życiową [...] list urodzony pod znakiem swobody wyrazu zaprowadziła na manowce zróżniczkowanego schematyzmu...» [13, s. 246].

Z dziejów średniowiecznej epistolografii rosyjskiej. Ponieważ zagadnienie naszej pracy nie przewiduje detalicznej porównawczej analizy listów w kulturze wschodnio- i zachodniosłowiańskiej w aspekcie diachronicznym (mimo że podobna analiza wydaje się bardzo płodnym polem badań „życia gatunków”) – ograniczymy się krótką dygresją historyczną do listu rosyjskiego.

Można powiedzieć, że losy listu rosyjskiego z grubsza mało odchodzą od schematu zachodnioeuropejskiego z tą osobliwością, że funkcję łaciny pełnił tu język staro-cerkiewno-słowiański. Obok licznych listów o treści teologiczno-publicystycznej, bizantyjskich według formy i staro-cerkiewno-słowiańskich według języka, wczesna epistolografia wschodniosłowiańska dysponuje wzorami listów prywatnych luźnie traktujących ramy gatunkowej konwencji swego czasu.

Główną cechą średniowiecznej bizantyjskiej tradycji epistolograficznej było zachowanie wierności wobec wzorów antycznych. Szczególnie to jest widoczne w listach ojców cerkwi: w zachowanej polemicznej korespondencji metropolity Fotija z pretendentem na Katedrę Kijowską Grigorijem Camblakiem (początek XV w.), w korespondencji wielkiego księcia Wasyla II Ślepego (Василий II Темный) z mnichami ze świętej góry Athos, w listach metropolity Iony do króla Kazimierza (połowa XV w.) i in.

Wzory epistolografii bizantyjskiej udostępniały w dawnej Rusi tzw. *письмовнику* (*listowniki*), które Anna Warda poddała rzetelnej analizie jako istotny element rosyjskiej kultury epistolograficznej. Badaczka wnioskuje, że najwcześniejsze wzorce listowników staroruskich – to greckie zbiory listów, szeroko rozpowszechnione w średniowiecznym piśmiennictwie bizantyńskim [17, s. 45].

Rosyjskie listowniki pojawiły się w końcu XV wieku i zawierały oprócz wskazówek teoretycznych przykładowe wzory listów. Znajomość bytującej w kręgu bizantyjskiej cywilizacji tradycji epistolograficznej prezentują także *gramoty na korze brzozowej*, najdawniejsze z zachowanych pomników epistolografii w języku rosyjskim. Fenomen tego zjawiska warty jest szczególnej uwagi.

Gramoty na korze brzozowej (*берестяные грамоты*) – to dokumenty piśmiennictwa XI–XV wieku odnalezione najpierw w Nowogrodzie Wielkim w 1951 roku. Obecnie zbiór gramot wynosi 962 jednostki, z których ostatnia została odnaleziona 26 maja 2008 roku.

Większość z gramot – to listy prywatne pisane przez mieszkańców miast ruskich – przedstawicieli różnych warstw społeczeństwa. Pisano w gramotach o różnorodnych sprawach codziennych – gospodarczych, rodzinnych, pieniężnych, handlowych. Płeć i wiek piszących wskazują na fakt powszechnej piśmienności wśród ludności ruskiej XI–XV w. Przeważnie gramoty są pisane w języku rosyjskim, nieliczne – po staro-cerkiewno-słowiańsku. Ponieważ pierwsza gramatyka języka rosyjskiego została wydana dopiero na początku XVII wieku, gramoty utrwaliły fonetyczną postać, słownictwo i system gramatyczny średniowiecznych gwar ruskich. Z reguły tekst najdawniejszych listów jest bardzo krótki (najczęściej – od 20 do 50 wyrazów). Wykład treści i struktura listu przypominają (o dziwo!) wzory naszych dzisiejszych e-maili – celowy przekaz informacji z zachowaniem minimalnej ramy tekstowej, aby

nawiązać z odbiorcą niezbędny kontakt emocjonalny. Obligatoryjnym atrybutem ramy pozostaje tylko oznaczenie nadawcy i odbiorcy listu, wcięte w tekst samego listu i jego zaczynające. Inne komponenty zewnętrznej struktury są fakultatywne. Gramoty na korze brzozy jako niezwykle cenny dokument epoki rosyjskiego średniowiecza są aktywnie badane przez rosyjskich i zagranicznych filologów (Ćerepnin Lev V., Janin Valentin L., Zalizn'ak Andr'ej A., Worth, D.S.Schaeken J., Faccani R. i in.

List w czasach nowożytnych. Charakteryzując czasy nowożytne na tle ówczesnej roli listu, Ewa Malinowska pisze, że przyniosły one rozkwit „listu humanistycznego” nawiązującego do najlepszych wzorów antycznych. Epistolografowie humanistyczni, jak zresztą antyczni, postulowali zbliżenie języka listu do języka potocznego, zalecali jasność i zwięzłość stylu [9, s. 190-191]. Łączność europejskiej tradycji epistolograficznej podtrzymywał też fakt, że do XVIII wieku w Europie (za wyjątkiem Europy znajdującej się w kręgu cywilizacji bizantyńskiej) listy pisano po łacinie.

Później, w wieku XVIII, list czerpie inspiracje naturalności mowy w przejściu na języki narodowe, co współistniało z modą w wyższych sferach społeczeństwa europejskiego pisanie listów po francusku. Jednak i ta okoliczność odpowiadała ogólnej tendencji przybliżenia listu do żywej rozmowy, ponieważ w wyższych sferach francuszczyzna funkcjonowała na prawach języka ojczystego.

W swoich sądach o naturze listu i jego stosunku do literatury redaktorzy tomu *List, nowela, opowiadanie. Analizy i interpretacje* Tadeusz Budrewicz i Halina Bursztyńska odmawiają listowi cech literackości. Może wyczuwając zbyt dużą rygorystyczność swego zdania, dodają uwagę, że «w niektórych epokach (jak w romantyzmie) wypowiedź listowna wchłania cechy dominującego prądu literackiego» [5, s. 5].

Wydaje się, że sprawiedliwe byłoby jednak twierdzenie, że nie tylko w romantyzmie, ale niemal w każdej epoce literackiej list występował jako niezbędny czynnik jej ogólnego wizerunku, wchłaniając cechy dominującego prądu literackiego, a czasami nawet uczestnicząc w kształtowaniu owych prądów (jak list apostołski, list poetycki, list z podróży). Trendy literackie zmieniały się jeden po drugim pozostawiając w postaci listów, tak samo jak w utworach fabularnych, prawdziwe świadectwa humanistycznych wartości minionych epok. Dlatego nie bez powodu historia epistolografii wyróżnia list starożytny, średniowieczny, barokowy, oświeceniowy, preromantyczny (Skwarczyńską też wyodrębnia list epoki *Sturm und Drang*), romantyczny, list współczesny, którego postać kształtowała się w kulturze europejskiej od epoki pozytywizmu. Sądzę, że koniecznie trzeba do tej klasyfikacji dodać list najnowszy, który uprawiamy od lat 80. ubiegłego stulecia, tj. od czasu wchodzenia w nasze życie poczty elektronicznej i pisanie sms-ów.

Dopiero na początku XX wieku epistolografia traci wyraźne nawiązanie do prądów literackich, a list staje się przede wszystkim gatunkiem użytkowym, nastawionym na jednoznaczny odbiór zawartych w nim treści. Dlatego, obcy literackim eksperymentom XX wieku, sytuuje się on w ramach dobrze wykształconej i sprawdzonej formy pozytywistycznej aż do momentu, kiedy wchodzi w grę list elektroniczny i krótka wiadomość tekstowa (sms).

Z dziejów nowożytnej epistolografii rosyjskiej. Od wieku XVI obok listów o treści teologiczno-publicystycznej pisanych w języku staro-cerkiewno-słowiańskim z uwzględnieniem tradycji bizantyńskiej w annałach epistolografii rosyjskiej zachowały się także listy, których forma i ukształtowanie treści wykraczają poza granice ówczesnych przepisów gatunkowych, ujawniając kreatywne nastawienie nadawców. Tematyka owych listów jest bardzo zróżnicowana – od treści szeroko publicystycznych, o czym świadczy, na przykład, zachowana korespondencja Iwana IV Groźnego z księciem Andriejem Kurbskim – do treści intymnych (na przykład, korespondencja członków carskiej rodziny: listy Piotra I Wielkiego, jego syna i osób bliskich, a szczególnie kobiet). Nowożytne wzory epistolograficzne zostały zawarte w ówczesnych listownikach, których w Rosji sporządzono немало i które cieszyły się niezwykłym powodzeniem nawet do początku XX wieku. Kwestię epistolografii i listowników rosyjskich w różne lata badali Smietanin V. A., Bulanin D. M., Diomin A. C., Scheidegger G., Dmitrieva E. E., Warda A. i in..

Po tym, jak Piotr przerąbał „okno do Europy” i zaczął wprowadzać w Rosji osiągnięcia cywilizacji zachodniej, epistolografia rosyjska zaczyna przedstawiać się na tradycje epistolograficznej kultury Europy Zachodniej. Jak świadczy Jelena V. Barsukova, od połowy XVIII w. skutkowało to całkowitym przejściem rosyjskiej epistolografii na wzory francuskie w celu uprzywilejowania europejskiego stylu zachowania językowego, ponieważ Francja wówczas zajmowała czołową pozycję w kulturze

europejskiej [1]. Od tej pory europejska etykieta zawładnęła epistolografia rosyjską i decydowała o jej kształtach aż do połowy wieku XIX. Mimo że sztuka pisania listów w językach narodowych rozkwitła w Europie w wieku XVIII, w Rosji silna pozycja francuskiego w korespondencji prywatnej zachowała się dłużej. Tym większą wagę mają rosyjskojęzyczne wzorce ówczesnej epistolografii. Wśród najbardziej cennych są listy postępowych ludzi epoki – filozofów i pisarzy (Karamzina, Trediakowskiego, Sumarokowa, Łomonosowa, Żukowskiego, Hercena, Puszkina, Gogola, Dostojewskiego, Tołstoja i wielu in.), w których w sposób najbardziej doskonały ujawnia się dopuszczalna miara odchodzenia od schematów gatunku. Niektóre ze zbiorów korespondencji nowożytnej doczekały się gruntownego zbadania w pracach współczesnych epistolografów, chociaż dotychczas naukowe opracowania listu rosyjskiego zostały podjęte głównie przez historyków i literaturoznawców.

Uważam za stosowne na zakończenie krótkiego zarysu dziejów epistolografii rosyjskiej wrócić do tezy, że w czasy nowożytne losy listu rosyjskiego z grubsza mało odchodzą od schematu zachodnioeuropejskiego. Przyczyna tego leży w zacieśnieniu w okresie nowożytnym kontaktów międzykulturowych w całej Europie, które powodowały procesy interferencji i kształtowania się ogólnoeuropejskich form komunikacji, w tym listu.

Odrodzenie i barok. Mimo że list epoki Odrodzenia w typologii Skwarczyńskiej nie posiada wyodrębnionej pozycji, rzeczywiście nie mając oryginalnej formy i treści, jest on niemniej niezbędnym etapem w przygotowaniu epistolografii do jej wzniesienia się na kolejny szczyt doskonałości gatunku, który osiągnął list barokowy. Zaslugi renesansowej epistolografii natomiast wysoko ocenił Wilhelm Bruchnalski, przedstawiciel lwowskiej szkoły literaturoznawczej przełomu XIX-XX wieku. Wyrażając myśl, że epistolografia w czasy Odrodzenia łączyła wszystkie stopnie twórczości ludzkiej w całość przez klasyczną *ars scribendarum epistularum*, Bruchnalski dalej pisze: «List był jedyną drogą i jedynym za odrodzenia środkiem, który w sposób najbardziej surogatywny, przy braku szerokich systemów i teorii pisarskich, dawał poznać istotę nie tylko wszystkich w ogóle gałęzi piśmiennictwa ścisłego i pięknego, ale nadto uczył także wszystkie tematy, wszystkie materie ujmować w artystyczne formy i wyrażać je artystycznym językiem» [4, s. 120].

Najbardziej znanym zabytkiem epistolografii renesansu są listy Erazma z Rotterdamu, które poświadczają ówczesny powrót do starożytnych zasad kompozycji listu i nawiązywanie do żywej mowy, a także zawierają odrzucenie schematów obecnych w liście średniowiecznym.

Renesans, który pogodził nowożytne postulaty społeczne z klasyczną tradycją epistolograficzną, przygotował, jak była mowa wyżej, bujny rozkwit listu w *okresie baroku*. Według Skwarczyńskiej była to epoka listu francuskiego typu XVII-wiecznego. List tej epoki wchłonął całą estetykę baroku z jej dążeniem do „wysokiego stylu”, majestatycznością i pompatością form wyrazu, afektacją, połączeniem realiów i iluzji, głęboką religijnością, mistycyzmem, podejmowaniem kwestii przemijania i zmienności wszystkiego, co istnieje. Obserwując podgatunki listu owej epoki Ewa Malinowska pisze: «Wiek XVII w całej Europie przyniósł rozwój listu konwencjonalno-towarzyskiego-pisano listy kurtuazyjne z. pozdrowieniem konwencjonalnym, życzenia z. okazji imienin, gratulacje, kondolencje itd» [9, s. 191].

Jaskrawym przykładem epistolograficznej estetyki baroku jest ponad 1500 listów markizy de Sevigné, wysłanych do córki. Jak sądzi Alina Aleksandrowicz, pani de Sevigné dokonała kopernikańskiego przewrotu w sztuce epistolarnej. Opublikowana po jej śmierci korespondencja była przyporządkowana zasadzie „należy pisać tak jak się mówi” i akcentowała dialogiczną istotę listu, to, że jest on rozmową na odległość. «Sukces tej korespondencji, – pisze badaczka, – był zwycięstwem typu listu żywego, konwersacyjnego. Korespondencja wolna od reguł starożytnej oratio, rehabilitująca narracyjne formy konwersacji i drobne realia dnia codziennego jako podstawę opisu, ustalała nowe normy epistolograficzne, akceptowane w środowiskach nastawionych opozycyjnie wobec poetyki klasycystycznej» [3, s. 43–44].

Jak sądzi Ewa Malinowska, wspólny styl listów w wiekach XVII–XVIII realizował ideał stylistyczny epoki baroku, który zalecał szczególnie erudycyjność wypowiedzi, korzystanie z cytatów, zwłaszcza łacińskich, używanie ozdobnych figur i tropów [9, s. 191].

Oświecenie. List oświeceniowy w typologii Skwarczyńskiej jest oznaczony jako list typu francuskiego wieku XVIII. Jest to okres w historii epistolografii europejskiej, który zapoczątkował modę na list osobisty, intymny, wykształcony w wieku XVII. Przyczynił się do tego sentymentalizm w

literaturze, pokazujac w swych utworach mozlivosć przekazania w korespondencji uczuc podmiotu, odejścia od ściśle praktycznych funkcji listu, wyrzekając się norm i reguł. List oświeceniowy w nurcie sentymentalizmu zasygnalizował teorię listu-wyznania, którą później rozwinął romantyzm. Ten trend w europejskiej epistolografii można nazwać listem preromantycznym. Posiada on doskonale wzory: powieść epistolarną *Nowa Heloiza* Jana Jakuba Rousseau, *Listy perskie* Monteskiusza, korespondencję króla Jana III Sobieskiego z Marysieńką i in.

Jako kolejny typ listu Skwarczyńską odnotowuje list epoki *Sturm und Drang* (burzy i naporu), który wyraził cechy awangardowego nurtu niemieckiej literatury lat 70-80-ch XVIII wieku: poryw, egzaltację, ujmowanie życia jako niejakiego wiru zdarzeń. Skwarczyńską odnotowuje niechęć preromantyków do teorii i tradycji, ich gotowość złamania wszelkiej kompozycji listu, nawet wyrzekanie się wstępnej apostrofy, co okazało się nie do przyjęcia [13, s. 261]. Wydaje się, że list okresu *Sturm und Drang* w aspekcie epistolograficznym stoi obok listu sentymentalnego. Scalone wspólną ideą swobody wyrażania uczuć i zniesienia szablonów, te listy, należące do „ostrego” i „łagodnego” nurtu preromantyzmu, jednakowo przyczyniły się do powstania listu romantycznego. W literaturze światowej wzór listu *Sturm und Drang* utrwalił się w listach Wertera, bohatera powieści epistolarnej Johanna Wolfganga Goethego *Cierpienia młodego Wertera*. Odbija ten wzór wspólne właściwości stylowe całej korespondencji preromantycznej, według Aliny Aleksandrowicz, uzależnionej bądź od typu listu-rozmowy, bądź też listu zbliżającego się do założeń konfesji [3, s. 58].

Romantyzm. W kulturze europejskiej romantyzm – to okres przełomu XVIII i XIX wieku, kiedy epistolografia przeżyła najbujniejszy rozkwit. Można zaryzykować tezę, że ta właśnie epoka ostatecznie ukształtowała wizerunek listu prywatnego. Wówczas ustępują aproksymatywne teorie listu, ujmujące go według analogii z gatunkami literackimi, a kompozycja listu, jak zauważa Stefania Skwarczyńska, stopniowo ulega rozpadowi: «Romantyzm głoszący wyzwolenie wszystkich rodzajów literackich spod norm obiektywnych - *pisze uczona*, - zrywa, oczywiście, z żywiołem normatywnym, z regułami i w liście [...] postulat „listu bez reguł” stał się najtwardszą regułą» [13, s. 48].

Ale w rzeczywistości romantyczna manifestacja absolutnej dowolności formalnej łączyła się z nieregularnym sięganiem do tradycji epistolograficznej w zakresie części składowych listu i ich wypełnienia treścią. Jako najwyraźniejszy przykład odbicia teorii romantycznej Skwarczyńską przytacza korespondencję Musseta z George Sand, w której absurdalność jest normą estetyki listowej [13, s. 49].

Jak się okazało, na romantycznej modzie epistolograficznej zyskali tylko literaci. Jolanta Pawlik-Swietlikowska przedstawia ich nastawienie wobec konwencji gatunkowej na przykładzie listów Mickiewicza: «Piszący świadomie łamie z jednej strony postulat pisanie „bez reguł”, z drugiej zasadą domykania retorycznego listu, by – tworząc oryginalny splot konwencji – objawić swój indywidualny stosunek do adresata» [10, s. 48].

Dla przeciętnego piszącego romantyczna teoria epistolograficzna jako strata na drodze sporządzenia artystycznie wartościowej epistoły. Skwarczyńską ocenia tę teorię jako fatalną i pisze, że ona: „...zatrzasnęła drzwi przed dalszym rozwojem listu [...]. Przekreślając „umiejętność listowania” jako „naukę” [...] zapomniała, że list jako twór o celach praktycznych musi istnieć, że zatem twórców, którymi rządzi konieczność, trzeba estetycznie urabiać, bo inaczej, jak to się stało i dzieje w naszych oczach, powstaje olbrzymi dział produkcji doprawdy zniekształcony...” [13, s. 132].

Mimo że epoka romantyzmu nie utrwaliła pozycji epistolografii jako nauki, zasługą jej jest ugruntowanie teorii listu-wyznania zapowiadanej przez sentymentalizm, a także utrwalenie zasady, że korespondencja ma odzwierciedlać duszę nadawcy. Sprzyjało to upowszechnieniu się w listach stylu luźnej rozmowy. Najpiękniejsze wzory listu romantycznego odnajdujemy w korespondencji Juliusza Słowackiego z matką, Zygmunta Krasińskiego z ojcem i Delfina Potocką, najgłębsze wyznania – w *Listach rosyjskiego podróżnika* Nikołaja Karamzina i *Wybranych fragmentach z korespondencji z przyjaciółmi* Nikołaja Gogola, utworach powstałych na podstawie prawdziwej korespondencji ich autorów.

Pozytywizm. W drugiej połowie XIX w. dojrzeła *pozytywizm* – nowy kierunek myśli w filozofii i literaturze europejskiej. Jest on kojarzony ze światopoglądem naukowym i w zakresie literatury przeciwstawia się romantyzmowi odrzucając jego skupienie się wyłącznie na treściach uczuciowych, mistycznych i irracjonalnych. Jednak w zakresie teorii listu idee epoki pozytywizmu nie wykształciły nowych ideałów estetycznych. Iwona Wiśniewska charakteryzując listy XIX-wieczne pisze: „List

prywatny 2. poł. XIX wieku nie był formą tak skodyfikowaną jak listy epok wcześniejszych. Stał się swobodnym rodzajem wypowiedzi, która od zwykłej informacji przechodzić mogła do intymności, zaś intymność przeradzać się w publicystykę, ta znów w epicką opowieść i tak w nieskończoność. Trudno nadać listowi dziewiętnastowiecznemu cechy gatunkowe, wydzielić jakieś rodzaje, typy, podtypy epistolografii tego okresu” [20, s. 347].

Jest oczywiste, że dana charakterystyka, mimo że dotyczy listów XIX-wiecznych, wyodrębnia cechy, które mogą też określać korespondencję współczesną. Swobodny wybór tematów, różnorodność stylów, różny stosunek do tradycji epistolograficznej w okresie postromantycznym prezentują listy wybitnych pisarzy europejskich, w tym polskich i rosyjskich: Henryka Sienkiewicza, Stefana Żeromskiego, Stanisława Ignacego Witkiewicza, Witolda Gombrowicza, Czesława Miłosza, Fiodora Dostojewskiego, Lwa Tołstoja, Antoniego Czechowa, Iwana A. Bunina, Mariny Cwietajewej, Borisa Pasternaka, Josifa Brodskiego i wielu innych.

Zauważalny w epistolografii czasów poromantycznych jest fakt, że od drugiej połowy XIX wieku cała prywatna korespondencja w kulturze europejskiej jest już prowadzona w językach narodowych.

Przedstawiona sytuacja świadczy, że list prywatny jako gatunek mowy przeszedł swój ostatni etap przekształceń jakościowych przed „mutacją” końca XX wieku jeszcze w epoce romantyzmu, a później tylko korzystał z całego dorobku epistolografii. Walory artystyczne były zaś wyraźnie uzależnione od twórcy. Taki stan rzeczy Skwarczyńska nazwała *zastojem w zakresie formy*. Biorąc pod uwagę, że forma w liście nierozłącznie powiązana jest funkcją, rzeczywiście możemy mówić o zastoju gatunku, który trwał do lat 80. XX wieku, czyli do momentu wejścia w życie poczty elektronicznej i telefonii komórkowej.

Najnowsze formy epistolograficzne. Nowa rzeczywistość tworzy nowe formy komunikacji ludzkiej, jak to zapowiadała swego czasu Stefania Skwarczyńska. Maria Woźniakiewicz-Dziadosz w rozważaniach o zanikaniu literackich odmian listu mówi o malejącej roli korespondencji i współczesnym zaniku epistolografii coraz częściej zastępowanej innymi technikami komunikacyjnymi [21, s. 26]. Ewa Malinowska zaś wierdzi, że dzięki telefonom komórkowym i internetowi epistolografia znów stała się modna, ale jej jakość jest zupełnie inna. Inna, ponieważ: «Człowiek współczesny wybiera jednak taką formą wypowiedzi, która informacje przekaże możliwie najszybciej przy najmniejszym wysiłku nadawcy» [9, s. 192].

Sadzę, że każda z badaczek ma tu swoją rację. Ale jest oczywiste, że obecnie zamiast pisać listy uczestniczymy we wszechogarniającej komunikacji telefonicznej i wysyłamy e-maile i sms-y. Nawet ludzie wykształceni w codziennej komunikacji na odległość wybierają drogę elektroniczną z racji przyśpieszenia i celowości kontaktu z odbiorcą. Powoduje to poddanie się sugestii gatunku listu elektronicznego, który w istocie swojej jest hybrydą mowy i pisma. Jak zauważa Marta Dąbrowska, list elektroniczny, przynajmniej w ogólnym swoim zarysie, zachowuje pewne wymogi formalne, ale w przeciwieństwie do listu tradycyjnego brak w nim wielu lub wszystkich elementów ramy tekstowej, kurczenie treści, akceptację popełnionych przy szybkim pisaniu różnego rodzaju błędów i zastąpienie werbalnego wyrazu emocji przez symbole graficzne lub obrazki. Brane razem, te cechy tworzą swojego rodzaju artystycznie „niepełnosprawny” wzór najnowszego listu prywatnego [6].

Drugą formą przekształcenia się formy listu w warunkach upowszechnienia się komunikacji elektronicznej jest *sms* – krótka wiadomość tekstowa, której istota też posiada naturę hybrydalną będąc pochodną jednocześnie listu i rozmowy telefonicznej. Może jest sms tym samym dla e-mailu, czym w dawne czasy był bilet dla normalnego listu? Czyli sms jest następnym w stosunku do e-mailu i kolejnym w stosunku do listu tradycyjnego stopniem redukcji tekstu, co następuje z przyczyny ograniczenia liczby zawartych w nim znaków. Wymuszona minimalizacja tekstu w krótkich wiadomościach tekstowych zachodzi drogą znacznego obcinania ramy tekstowej lub całkowitej jej redukcji, rezygnacji z wykładników tradycyjnej grzeczności, stosowania skrótów, emotikonów i piktogramów, rezygnacji z interpunkcji. Marta Dąbrowska dostrzega w sms-ach wykształcenie się swoistej niekonwencjonalnej grzeczności w intencji podtrzymania dobrych stosunków między nadawcą a odbiorcą. Polega ona, według Dąbrowskiej, na starannym doborze środków gwarantujących przejrzystość, zrozumiałość i bezpośredniość wysyłanych komunikatów [6].

Rozwój współczesnych technicznych środków komunikacji nie jest jednak ograniczony do komórki i poczty elektronicznej. Komputer ofiaruje też inne sposoby nawiązania werbalnych kontaktów.

Popularne są liczne komputerowe programy konwersacyjne jak *Skype* i in., których użytkownicy w sposób pisemny nawiązują natychmiastowy dialog lub nawet polilog. Oprócz tego internauci prowadzą *blogi* – dzienniczki online, które wbrew intencji prawdziwego dziennika są otwarte na publiczne sądy i komentarze zawartych w nich treści. Zasadą prowadzenia *blogów* jest gatunkowa konwencja listu, którego adresatem jest każdy wirtualny odbiorca. Internauci także uczestniczą w *forach* i *czatach*, uprawiają wiele innych praktyk internetowych, których status może zostać obiektem oddzielnej analizy genologicznej.

Zasygnalizowane wyżej gatunki będące zawiłym spletem cech gatunkowych listu, dziennika, prywatnej rozmowy ustnej i mowy publicznej w naturze swojej niewątpliwie w mniejszym lub większym stopniu odwołują się do pierwotnej formy pośredniej komunikacji, jaką jest list. Wyjaśniając stosunek utworów najnowszej epistolografii do jej tradycji warto przywołać tekst pokazujący, jak w pierwszej połowie XX wieku perspektywę listu wyobrażała sobie Stefania Skwarczyńska: «Wbrew sceptycznym opiniom twierdzimy, że możliwości listu także w zakresie jego linii kompozycyjnych nie są wyczerpane, że list żyje i może zdobywać nowe formy. Telefony, telegrafy, radia mogą niszczyć jego częstotliwość, tempo życia może podważać modę listu, ale nie może mieć wpływu na jego możliwości estetyczne, bo te są zależne tylko bezpośrednio od człowieka-twórcy» [12, s. 267].

Wydaje się, badaczka nie doceniła niebezpieczeństwa, które tkwi w rozwoju technicznych środków przekazu. Ale wyjątkowo ważna jest tu myśl o decydującej roli człowieka-twórcy dla utrwalenia estetyki gatunku. To jest widoczne nawet na przykładzie krótkiej wiadomości tekstowej, która według założenia gatunku otwiera wyjątkowo wąskie ramy dla artyzmu. I tylko kreatywność nadawcy może decydować o informacyjnej pojemności i emocjonalnej wyrazistości komunikatu.

Wnioski i perspektywy dla dalszych badań. Konkludując wywody dotyczące stanu rzeczy w zakresie losów listu i jego współczesnych przekształceń stwierdzamy, że w dążeniu do szybkiego, uproszczonego przekazu list w najnowszych swoich przejawach przestaje być formą artystyczną, ale pozostaje w granicach literatury użytkowej, ze względu nie tylko na zaistniałe wcześniej wzorce tradycyjne, ale też – swój niezniszczalny potencjał gatunkowy. Zapewne nie tego spodziewała się Stefania Skwarczyńska przepowiadając listowi *nowe formy* i sugerując niepodatność na wpływy jego *możliwości estetycznych*. Nowe formy komunikacji są o wiele głębszym regresem wobec tradycyjnych konwencji gatunkowych, niż praktyki romantyków. Jednak, z drugiej strony, skrajny pesymizm w tej sprawie jest pozbawiony podstaw, ponieważ najnowsze formy listu istnieją obok form tradycyjnych, podobnie jak zaistniały niegdyś na tle procesu literackiego awangardowe kierunki – modernizm, neoromantyzm i in. – nie zmieniając dominacji tradycji w historii literatury. Fakt istnienia czegoś takiego jak rozmowa telefoniczna, krótka wiadomość tekstowa, e-mail lub forum wcale nie likwiduje możliwości sporządzenia epistoły w dobrym znaczeniu tego słowa „staroświeckiej” (może nawet wysyłanej drogą elektroniczną) – z uwzględnieniem wykładników klasycznej kompozycji i pozytywistycznym nastawieniem wobec treści. Dlatego Skwarczyńska niewątpliwie ma rację mówiąc, że to twórca decyduje o pięknie swego listu.

Pozostało wyjaśnić, czy jedynie fakt nienaruszalności listu tradycyjnego może nas godzić z zaistnieniem najnowszych gatunków epistolograficznych. Czy same w sobie one rzeczywiście są jednoznacznie ujemnym zjawiskiem we współczesnej kulturze języka i komunikacji w ogóle? Czy może istnieją argumenty, które pozwolą zaakceptować tak dalece idące transformacje „normalnego” listu? Wydaje się, że odpowiedź jest raczej pozytywna.

Po pierwsze, ma rację Ewa Malinowska, mówiąc o nowej modzie na epistolografię, ponieważ wystukują teksty na klawiaturze i cisną przyciski telefonów w intencji utrzymania kontaktu na piśmie nawet ci, którzy prawie nigdy nie brali się do pisania tradycyjnego listu. Epistolografia demokratyzuje się.

Po drugie, zakładana intencja wirtualnych komunikatów narzuca wymóg ich lapidarności. Dany wymóg z kolei spowodował eksplozję kreatywności nadawców w wynalezieniu sposobów tworzenia efektywnych komunikatów. *Lapidarność jest siostrą talentu*, – te skrzydlate słowa Antoniego Czechowa i tu się sprawdziły.

Źródła i literatura

1. Барсукова Е. В. Языковая личность как категория исторической культурологии (на материале «Архива князя Воронцова»): автореф. дис. ... канд. культурологии. – Москва, 2007 / Е. В. Барсукова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ffl.msu.ru/nauka/nauka disser/nauka disser avtoreferati>.
2. Тодд У. М. Дружеское письмо как литературный жанр в пушкинскую эпоху; перев. с англ. Куберского И. Ю. / У. М. Тодд. – Москва, 1994.

3. Aleksandrowicz A. Z problemyw epistolografii predromantycznej / A. Aleksandrowicz. – Lublin : Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, 1984. – Vol. II(3). – S. 39–64.
4. Bruchnalski Wilhelm. Między średniowieczem a romantyzmem, wybór i oprac Jerzy Starnawski / Wilhelm Bruchnalski. – Warszawa : PWN, 1975.
5. Budrewicz Tadeusz. List, nowela, opowiadanie. Analizy i interpretacje / Tadeusz Budrewicz. – Kraków : Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2001.
6. Dąbrowska M. Język e-maila jako hybryda mowy i pisma / M. Dąbrowska // Język trzeciego tysiąclecia. Seria Język a komunikacja. Vol. 1. – Kraków, 2000.
7. Grzenia J. Komunikacja językowa w Internecie / J. Grzenia. – Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 2006.
8. Inny słownik języka polskiego, M. Bańko (red.), t. 1–2. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000.
9. Malinowska Ewa. Napisz do mnie przez telefon – od epistoły do SMS-a / Ewa Malinowska // Gatunki mowy i ich ewolucja. – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2004. – T. 2.
10. Pawlik-Świetlikowska J. Korespondencja jako tekst sylwiczny na przykładzie listów Adama Mickiewicza / J. Pawlik-Świetlikowska // O liście polskim w XIX wieku. – Białystok : Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2000.
11. Skwarczyńska Stefania. Pomiędzy historią a teorią literatury / Stefania Skwarczyńska. – Warszawa, 1975.
12. Skwarczyńska Stefania. Teoria listu / Stefania Skwarczyńska. – Białystok, 2006.
13. Słownik języka polskiego. W. Doroszewski (red.), T. 1–11. – Warszawa, 1996–1997.
14. Słownik języka polskiego obejmujący oprócz zbioru właściwie polskich, znaczną liczbę wyrazów zjęzyków obcych [...], oprac. A. Zdanowicz, M. Bonusz-Szysko i in., cz.1-2. – Wilno, 1861.
15. Słownik terminów literackich. Janusz Sławiński (red.). – Wrocław, 2002.
16. Warda Anna. Ze studiów nad świadomością teoretycznoliteracką w osiemnastowiecznej Rosji (na materiale przedmów, wstępów, dedykacji) / Anna Warda. – Łódź : Wydawnictwo UŁ, 2003.
17. Wierzbicka Anna. Metatekst w tekście / Anna Wierzbicka // O spójności tekstu. – Wrocław, 1971. – S. 105–121.
18. Wierzbicka Anna. Genry mowy / Anna Wierzbicka // Tekst i zdanie. – Wrocław, 1983. – S. 125–137.
19. Wierzbicka Anna. Język – umysł – kultura / Anna Wierzbicka // Wybór prac. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999.
20. Wiśniewska Iwona. Formuła przyjaźni. Korespondencja między Elizą Orzeszkową a Leopoldem Méyétem / Iwona Wiśniewska // Sztuka pisanie. O liście polskim w XIX wieku, pod redakcją Jolanty Sztachelskiej i Elżbiety Dąbrowicz. – Białystok : Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2000.
21. Woźniakiewicz-Dziadosz Maria. Stefani Skwarczyńskiej teoria listu / Maria Woźniakiewicz-Dziadosz // Literatura i komunikacja. Od listu do powieści autobiograficznej. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 1998. – S. 23–32.

References

1. Barsukova, Elena V. 2007. “Yazykovaia lichnost kak kategoriia istoricheskoi kulturologii (na materiale „Arhiva kniazia Vorontsova”)”. PhD diss., Moskva.
2. Todd, U. M. 1994. *Drużeskie pismo kak literaturnyi zhanr v pushkinskuiu epohu*. Moskva.
3. Aleksandrowich, A. 1984. “Z problemyw epistolografii predromantycznej”, II(3): 39–64. Lublin: Universitatis Mariae Curie-Skłodowska.
4. Bruchnalski, Wilhelm. 1975. *Między średniowieczem a romantyzmem*. Warszawa: PWN.
5. Budrewicz, Tadeusz. 2001. *List, nowela, opowiadanie. Analizy i interpretacje*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
6. Dąbrowska, M. 2000. “Język e-maila jako hybryda mowy i pisma”. In *Język trzeciego tysiąclecia, Seria: Język a komunikacja*. Kraków.
7. Grzenia, J. 2006. *Komunikacja językowa w Internecie*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN.
8. *Inny słownik języka polskiego*. 2000. T. 1–2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
9. Malinowska, Ewa. 2004. “Napisz do mnie przez telefon – od epistoły do SMS-a”. In *Gatunki mowy i ich ewolucja*. T. 2. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
10. Pawlik-Świetlikowska, J. 2000. “Korespondencja jako tekst sylwiczny na przykładzie listów Adama Mickiewicza”. In *O liście polskim w XIX wieku*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
11. Skwarczyńska, Stefania. 1975. *Pomiędzy historią a teorią literatury*. Warszawa.
12. Skwarczyńska, Stefania. 2006. *Teoria listu*. Białystok.
13. *Słownik języka polskiego*. 1996–1997. W. Doroszewski (red.). T. 1–11. Warszawa.
14. *Słownik języka polskiego obejmujący oprócz zbioru właściwie polskich, znaczną liczbę wyrazów zjęzyków obcych [...]*. 1861. Wilno.
15. *Słownik terminów literackich*. 2002. Wrocław.
16. Warda, Anna. 2003. *Ze studiów nad świadomością teoretycznoliteracką w osiemnastowiecznej Rosji (na materiale przedmów, wstępów, dedykacji)*. Łódź: Wydawnictwo UŁ.
17. Wierzbicka, Anna. 1971. “Metatekst w tekście”. In *O spójności tekstu*, 105–121. Wrocław.
18. Wierzbicka, Anna. 1983. “Genry mowy”. In *Tekst i zdanie*, 125–137. Wrocław.
19. Wierzbicka, Anna. 1999. “Język – umysł – kultura”. In *Wybór prac*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
20. Wiśniewska, Iwona. 2000. “Formuła przyjaźni. Korespondencja między Elizą Orzeszkową a Leopoldem Méyétem”.

In *Sztuka pisania. O liście polskim w XIX wieku*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.

21. Woźniakiewicz-Dziadosz, Maria. 1998. "Stefanii Skwarczyńskiej teoria listu". In *Literatura i komunikacja*. Od listu do powieści autobiograficznej, 23–32. Lublin: Wyd-wo UMCS.

Потапенко Лілія. З історії епістолографії. Стаття присвячена створенню та розвитку європейської епістолографії як у Західній Європі, так і на теренах т. зв. *Slavia Orthodoxa*. Поняття епістолографії сформульовано на підставі тлумачних словників польської мови. Виявлено нерозривний зв'язок між епістолографією та риторикою. Наголошено виняткова роль листів у розвитку європейської культури. Жанрова природа листа розглядається з врахуванням її еволюції на тлі змін літературних епох. Зазначено початкові відмінності та поступове зближення західноєвропейських та східноєвропейських листів. Особлива увага приділяється дружньо-інтимній групі листів, яка передбачає найбільше художнє опрацювання. Вплив на композицію та зміст цих листів естетичних ідеалів окремих літературних епох спостерігається на прикладі кореспонденції видатних письменників та діячів культури. У статті детально досліджено багатовікову еволюцію елементів текстової рамки листа та його основного тексту і описано притаманні різним літературним епохам жанрові канони листа. Зроблено спробу проаналізувати причини відмінностей епістолярних канонів західноєвропейського та східноєвропейського листа, які проявлялися у конкретні літературні епохи. Сформульовано думку, що приватний лист як жанр мови пройшов свій останній етап якісних змін перед «мутацією» кінця XX століття ще в епоху романтизму, а пізніше тільки використовував весь доробок епістолографії. У статті зазначено, що листу належить нетлінний жанровий потенціал: незважаючи на сучасне затухання листа як художньої форми він постійно зміцнює свої позиції як жанр прикладної літератури в новітніх формах комунікації. Висунуто припущення, що сучасні засоби комунікації заохочують долучатися до прикладної літературної творчості величезні кола інтернаутів, які причиняються до формування нових жанрових канонів «розмови на відстані», якою в своїй істоті є лист. Визнано, що історія розвитку європейської епістолографії є знаменним та яскравим прикладом великих змін, які відбуваються у житті жанрів.

Ключові слова: епістолографія, кореспонденція, прикладна література, жанр листа, текстова рамка, основний текст (листа), риторика.

Потапенко Лилия. Из истории эпистографии. Статья посвящена возникновению и развитию европейской эпистографии как в Западной Европе, так и на территории т. наз. *Slavia Orthodoxa*. Понятие эпистографии сформулировано на основании толковых словарей польского языка. Установлена неразрывная связь между эпистографией и риторикой. Отмечена исключительная роль писем в развитии европейской культуры. Жанровая природа письма рассматривается с учетом ее эволюции на фоне изменений литературных эпох. Отмечены первоначальные различия и постепенное сближение западноевропейских и восточноевропейских писем. Особое внимание уделяется дружески-интимной группе листов, которая предусматривает более тщательную художественную обработку. Влияние на композицию и содержание этих писем эстетических идеалов отдельных литературных эпох наблюдается на примере корреспонденции выдающихся писателей и деятелей культуры. В статье подробно исследована многовековая эволюция элементов текстовой рамки письма и его основного текста и описаны присущие разным литературным эпохам жанровые каноны письма. Предпринята попытка проанализировать причины различий эпистолярных канонів западноевропейского и восточноевропейского письма, которые проявлялись в конкретные литературные эпохи. Сформулировано мнение, что частное письмо как жанр речи прошло свой последний этап качественных изменений перед «мутацией» конца XX века еще в эпоху романтизма, а позже только использовало все наработки эпистографии. В статье указано, что письмо обладает неисчерпаемым жанровым потенциалом: несмотря на современное его затухание как художественной формы оно постоянно укрепляет свои позиции как жанр прикладной литературы в новейших формах коммуникации. Признано, что история развития европейской эпистографии является знаменательным и ярким примером больших изменений, которые происходят в жизни жанров. Выдвинуто предположение, что современные средства коммуникации вовлекают в прикладное литературное творчество огромные круги интернаутов, которые участвуют к формированию новых жанровых канонів «разговора на расстоянии», которым по сути есть письмо.

Ключевые слова: эпистография, корреспонденция, прикладная литература, жанр письма, текстовая рамка, основной текст (письма), риторика.

Potapenko Liliia. On History Issues of Epistolography. This article focuses on the origin and development of European epistolography both in Western Europe and in the so called *Slavia Orthodoxa*. The study arises out of a need to conduct a scholarly-grounded analysis of the nature of letter correspondence within a framework of its evolution against the background of changes in literary epochs. In the submitted article epistolography is interpreted on the basis of etymological dictionaries of the Polish language, which allows deducing the interrelation between epistolography and rhetoric studies. Specifically, it has made possible to expose original differences and gradual converging evolvement of Western and Eastern European letter correspondence. The submitted paper incorporates a historic approach to the analysis of the epistolary genre, clarifies its nature, accounts for its applied character, and reconsiders presumptions implicit in many discussions that modern media of communication are conducive to creating new standards of distant communication, embodied in epistolography. In particular, it analyzes the reasons for differences between epistolary canons in Western and Eastern European letter writing which manifested themselves in definite literary epochs. It also elucidates that the structure and content of letters were affected by aesthetic ideas of a literary epoch, which could be traced in correspondence by famous authors and cultural envoys. The indications are therefore that history of

development of European epistolography is a vivid example of great changes taking place in literary genres. The evidence seems to be strong that personal correspondence as a language genre passed its final stage of qualitative changes before mutation of the late XXth century in the era of romanticism and later only employed all achievements of epistolography.

Key words: epistolary writing, correspondence, applied literature, letter genre, textual frame, bulk of the letter, rhetoric studies.

УДК 811.111'42:82.09.08

Анна Савчук

РИТОРИЧНІ ЗАСОБИ, ЗАСНОВАНІ НА АНАЛОГІЇ В НАУКОВО-КРИТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті проаналізовано риторичні стилістичні засоби, засновані на аналогії. Найпоширенішим стилістичним прийомом у науково-критичних роботах Девіда Лоджа є прийом аналогізації, що значно розширює знаковий потенціал мови. У ході дослідження визначено, що аналогізація часто використовується автором для обґрунтування тези. Наступним стилістичним засобом є метафора, що в процесі обміну новою інформацією слугує «провідником» спілкування, за допомогою якої автор образно висловлює свою думку та піддає її когнітивній і чуттєвій оцінці. Метафора використовується для виявлення і опису нових характеристик об'єктів, для створення образу, котрий сприяє тлумаченню і поясненню авторської ідеї і, що особливо важливо, опису досліджуваного науково-критичного дискурсу, домінуючою функцією якого є функція впливу – функціонально орієнтована на залучення уваги до авторських ідей і переконання читачів і слухачів в їх істинності. Порівняння також ефективно використовується в аргументації, що завдяки своїй властивості робити описуване явище більш зрозумілим, традиційно служить засобом тлумачення, пояснення, повчання.

Ключові слова: аналогія, аргументативна функція, метафора, науково-критичний дискурс, порівняння, риторичні засоби, функція переконання.

Постановка наукової проблеми та її значення. Дослідження наукового дискурсу з погляду його риторичного компонента становить інтерес у силу специфіки наукової комунікації, мова котрої має достатньо консервативний, формалізований та уніфікований характер відповідно до мети наукової комунікації. Презентація дослідження супроводжується залученням різного роду способів прикрашання використаних аргументів – від розміщення вербальних акцентів до використання образних засобів. Сила аргументів усе частіше забезпечується не стільки її раціональною складовою, скільки якістю риторичної оболонки, котра репрезентує його. Риторика, яку розуміють як спосіб організації комунікативних засобів, відіграє роль з'ясування аргумента, забезпечення його зрозумілості для адресата з метою досягнення взаєморозуміння.

Аналіз дослідження цієї проблеми. Протягом останніх десятиліть науковці все частіше звертають увагу на вивчення риторичних засобів не лише в художньому дискурсі, а й в дискурсах політики, освіти, бізнесу та науки. Дослідники цих галузей вивчали шляхи використання риторичних засобів та дійшли висновку, що вони можуть виконувати функції пояснення, переконування, оцінки чи підтримки певних ідеологій [Cameron, 2003; Koller, 2004; Musolff, 2004; Charteris-Black, 2005; Littlemore and Low, 2006; Semino, 2008]. Лінгвісти презентували свої рефлексії щодо ролі та статусу метафори й аналогії в мові науки [Rom Harre, J. L. Aronson, Eileen C. Way; Joke Meheus, Peter Machamer]. Вслід за ними у своїй монографії «Метафора та аналогія в науці» Ф. Галлін відповідає на питання багатоаспектності та функціонування метафори й аналогії в дискурсі природничих наук [21].

Мета і завдання статті. Проте не достатньо вивченою є репрезентація риторичних стилістичних засобів у науково-критичному дискурсі. Наше дослідження заповнює цю лакуну, відтак **мета статті** – вивчення ролі риторичних засобів, що базуються на аналогії в науково-критичних працях Девіда Лоджа.